

30. Рус. Правда. – 1914. – 8 июн.
31. Степь. – 1885. – 4 авг.
32. Театр Коммерческого собрания // Южн. Заря. – 1914. – 27 февр.
33. *Трало И.* Съёмка кинокартин (Спектакли Н.К. Садовского) / И. Трало // Днепр вечерн. – 1976. – 26 февр.
34. *Трало И.* Театр и музыка / И. Трало // Дніпро вечірн. – 1975. – 28 авг.
35. *Трало И.* Павловский Ф. В. / И. Трало // Днепр вечерн. – 1976. – 25 март.
36. *Трало И.* «Наталка-Полтавка» в Катеринославі / И. Трало // Зоря. – 1969. – 9 верес.
37. *Трало И.* Саксаганський П. К. у Катеринославі / И. Трало, В. Чумаченко // Зоря. – 1959. – 17 трав.
38. *Утешева Г. В.* «Емансипація» бально-маскарадної культури Катеринослава на зламі XIX–XX століть / Г. В. Утешева // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. Наук. щорічн. – Вип. 5. – Д., 2008.
39. *Утешева Г. В.* Опера в Катеринославі в началі XX века / Г. В. Утешева // Історія та культура Подніпров'я. – Д., 1998.
40. *Утешева Г. В.* «Русское музыкальное общество» та становлення музичної освіти в Катеринославі / Г. В. Утешева // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Матеріали Першої міжрегіон. Іст.-краєзнавч. конф. (8–9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ). – Вип. 1. – Д.: ДДУ, 1998.
41. *Шатров М.* Зимний театр / М. Шатров // Днепров. правда. – 1964. – 31 окт.
42. Энъ. Театр Общественного собрания // Рус. Правда. – 1914. – 9 мая.
43. Южн. Заря. – 1914. – 5 июл.
44. Южн. Заря. – 1914. – 10 авг.
45. Южн. Заря. – 1914. – 12 июл.

*Надійшла до редколегії 16.10.2011.*

УДК 94 (477.74):281.93 «18 / 19»

**Н. М. Діанова**

## **ПРОТОІЄРЕЙ С. СЕРАФИМОВ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ**

**Розглянуто наукову діяльність протоієрея С. Серафимова. Проаналізовано його історичні праці, присвячені Півдню України, історії православної церкви та діяльності її архієреїв. Показано внесок протоієрея в розвиток історичної науки.**

*Ключові слова:* історичні дослідження, наукові праці, християнство, наукові товариства.

**Рассмотрена научная деятельность протоиерея С. Серафимова. Проанализированы его исторические труды, посвященные Югу Украины, истории православной церкви и деятельности ее архиереев. Показан вклад протоиерея в развитие исторической науки.**

*Ключевые слова:* исторические исследования, научные труды, христианство, научные общества.

**In given article scientific of S. Serafimov activity an archpriest was considered. Its historical works devoted to the south of Ukraine, history of orthodox church and activity of its bishops was analyzed. The contribution of an archpriest to development of a historical science was shown.**

*Key words:* historical researchers, scientific works, Christianity, scientific organizations.

Представники вищого православного духовенства Херсонської єпархії впродовж XIX – початку XX ст. зробили важливий внесок у розвиток історичної науки. Помітною постаттю серед плеяди блискучих дослідників Південного краю був одеський протоієрей Серафим Серафимов, наукові дослідження якого дають можливість прослідкувати розвиток християнства та історію православної церкви в регіоні на тлі загальної історії Північного Причорномор'я. Його перу належить ряд археографічних публікацій та історичних праць, присвячених історії церкви та історичним портретам відомих релігійних діячів XIX ст.

Наукова діяльність архієреїв православної церкви на Півдні України привертала увагу деяких дореволюційних дослідників та представників сучасної історичної науки. Проте постать С. Серафимова ще не потрапила в поле зору науковців. У XIX ст. його життєдіяльність відзначалась здебільшого в опублікованих некрологах [21, 22]. Із сучасних істориків про нього, як одного із талановитих науковців і членів Одеського товариства історії і старожитностей, згадував В. Хмарський [20]. Високу оцінку його роботам, пов'язаним із історичним дослідженням Криму, дав А. Непомнящий [3, с. 123–124]. Проте, незважаючи на значний внесок протоієрея в розвиток історичної науки, до цього часу бракує досліджень про його наукову спадщину.

Мета даної публікації полягає в дослідженні науково-історичної діяльності С. Серафимова на Півдні України.

Відомостей про життєвий шлях Серафима Антоновича Серафимова (? – 1884) дуже мало. Фактично вони обмежені «Формулярним списком», який зберігається в Державному архіві Одеської області, відомостями із епістолярної спадщини його вчителя – архієпископа Гавриїла (Розанова) та даними некрологів.

С. Серафимов був вихідцем із сім'ї грецького священника, який наприкінці XVIII ст. переселився з Криму до Маріуполя. У період навчання в Маріупольському духовному училищі С. Серафимов при-

вернув до себе увагу Гавриїла (Розанова), який відзначався особливою симпатією до греків. Архієпископ добре знав грецьку мову і при нагоді залюбки користувався нею в спілкуванні з греками. Під час навчання в Катеринославській духовній семінарії, а потім і Київській духовній академії (КДА) С. Серафимов знаходився під покровительством Гавриїла, який прагнув залучити його до наукової роботи. Будучи студентом КДА, він отримував від свого покровителя завдання, орієнтовані на пошуки речових пам'яток старовини [12, с. 240]. Після завершення навчання він міг залишитися в Академії викладачем грецької мови, проте, виконуючи побажання, Гавриїл прибув до Одеси (1845 р.), де спочатку був призначений настоятелем Покровської церкви і викладачем училища для дівчат-сиріт духовного звання при жіночому Архангело-Михайлівському монастирі [1, арк. 4]. Згодом він працював на посаді професора, викладача грецької мови в Одеській духовній семінарії (1850–1855 рр.) та законовчителем в Одеському інституті шляхетних дівчат.

В Одесі, під впливом архієпископа, розпочалася серйозна наукова робота С. Серафимова. Одним із її аспектів було дослідження раннього християнства на землях Херсонської і Таврійської епархії. Значну увагу протоієрей приділяв пошукам і публікації документальних матеріалів з даної проблематики. С. Серафимов упродовж 1861–1884 рр. був дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей (ОТІС). Свої стосунки з Товариством він розпочав ще в 1859 р., коли звернувся з проханням опублікувати написану ним біографію преосвященного Гавриїла, архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського, потім Тверського, хоча дійсним членом був обраний значно пізніше – 23 грудня 1861 р. [4, с. 3]. Рецензентом цієї праці, згідно з рішенням ОТІС, призначено було дійсного члена Волкова, після позитивної оцінки якого Товариство рекомендувало працю до друку у четвертому томі «Записок» [2, арк. 142, 146]. Проте дана робота увійшла лише до п'ятого тому, виданого в 1863 р. За цей час окремо вийшла праця С. Серафимова «Воспоминания о преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) архиепископе Херсонском и Таврическом, а затем Тверском и Кашинском» (1859 р.). Один із її примірників, подарований протоієрею М. К. Павловському з автографом автора, до теперішнього часу зберігається в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Упродовж 60–70-х рр. XIX ст. протоієрей брав активну участь у роботі ОТІС, неодноразово виступав з доповідями про свої наукові розвідки на його засіданнях. У 1865 р. на розгляд членів Товариства він представив «Записку о приобретении для библиотеки Общества копий с жития Св. Херсонских первых проповедников, оригиналы которых находятся в Московской синодальной библиотеке». Тоді ж

було відзначено, що протоіерей займається дослідженням манускрипта грецького Євангелія, яке належить до X ст. [6, с. 6, 13]. Наслідком його роботи стали «Перевод рукописного жития XII в. св. священномучеников Херсонских епископов: Василия, Капитона и их сподвижников», «Описание греческого Евангелия XII в.» та «Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму», які в подальшому були опубліковані у шостому та сьомому томах «Записок» [7, с. 6]. Історико-археографічна діяльність С. Серафимова була настільки плідною, що в кожному томі «Записок», починаючи з четвертого і закінчуючи дев'ятим, постійно публікувалися його праці.

Розглядаючи його діяльність у складі Одеського товариства історії і старожитностей, В.М. Хмарський дійшов висновку, що в 60-ті роки XIX ст. С. Серафимов був одним із найактивніших археографів Товариства, який займався пошуками джерел з історії церкви та перекладами рукописів з грецької мови, якою він добре володів [20, с. 204–207]. На його думку, початок археографічної діяльності протоіерея припав на 1867 р., коли він зумів правильно датувати рукописне грецьке Євангеліє (XI ст.) на основі нерозбірливо написаної приписки до нього і подати це у вступній частині публікації зазначеного джерела.

У подальшому С. Серафимову вдалося виявити значний корпус документів, які дали можливість репрезентувати невідомі раніше епізоди історії Сурозької та Готфійської єпархій у Криму [18, с. 161–181; 14, с. 591–595]. У своїх публікаціях автор навів перелік і стислий зміст окремих джерел та 11 приміток до них.

У 1868 р. С. Серафимов проявив себе як фахівець камеральної археографії [20, с. 206–207]. За дорученням Одеського товариства історії і старожитностей він зробив опис двотомної збірки рукописних матеріалів з історії Південної України, зібраної свого часу архієпископом Гавриїлом, супроводжуючи її вступною приміткою [13, с. 305–320]. Збірка містить рукописні акти, віднайдені архієпископом, значну кількість археологічних відомостей про давні християнські пам'ятки Криму та документів, пов'язаних з історією Корсунського і Бізюкова монастирів. Документи у збірці розміщені в хронологічному порядку і мають такий важливий елемент археографічного оформлення, як заголовок. Перший том представлено переліком документів зі 128 позицій, які охоплюють період з 1738 по 1799 р. Другий том містить 69 позицій, що відносяться до першої половини XIX ст.

У 1875 р. в «Записках» ОТИС С. Серафимов опублікував переклад листів єрусалимського патріарха Полікарпа до Катеринославського архієпископа Іова (Потьомкіна), які стосувалися таганрозького Свято-Троїцького монастиря, що підпорядковувався патріарху (1815 р.) [11, с. 384–389]. Вони містили цінну інформацію відносно

діяльності архієпископа і проливали світло на стан монастиря. Недоліком публікації можна вважати переклад лише тих уривків з листів, які, на думку протоієрея, мали науковий інтерес. При цьому оригінал, написаний грецькою мовою, у публікації не був представлений.

Згідно з традицією протоієрей, як і інші члени ОТІС, постійно поповнював колекцію письмових і речових пам'яток старовини музею Товариства. Серед його подарунків важливе місце посідають грецькі документи з історії християнства, перекладені ним на російську мову [5, с. 20, 21; 8, с. 15; 9, с. 6].

Протоієрей С. Серафимов продовжив розробку проблеми грецьких переселенців, розпочату Гавриїлом (Розановим) [16, с. 145–177]. Він вважав, що історія переселення греків із Таврії за часів Катерини II мало досліджена і має значний науковий інтерес. Греки, що поселились у Приазов'ї, не залишили там жодного письмового джерела про своє перебування. Можливо тому автор зосередив основну увагу на процесі самого переселення, зумовленого утисками з боку турків та політикою митрополита Ігнатія (Газадінова). Посилаючись на працю Гавриїла, він відстоював версію про вихід з Криму 20 тис. грецьких переселенців, які утворили спочатку 20 поселень на північному узбережжі Азовського моря, а згодом – ще три. С. Серафимов у своїй праці представив короткі відомості про зазначені поселення та побудовані в них церкви.

Серед наукової спадщини протоієрея є декілька праць з історії Херсонської єпархії, які опубліковано на шпальтах «Херсонских епархиальных ведомостей». В одній з них автор коротко розглянув сторічну історію розвитку єпархії: від часу її заснування до початку 80-х рр. XIX ст. [17]. Заслужовують на увагу публікації, присвячені опису Херсонського Успенського собору [15] та Одеської єдиновірської Покровської церкви, де він служив протоієреєм [19].

У 1869 р. С. Серафимова було обрано депутатом від ОТІС на святкування 50-річчя Київської духовної академії з вітальним адресом і повним виданням «Записок». Це була приємна і почесна місія, оскільки протоієрей на все життя зберіг почуття глибокої вдячності та любові до академії, яка свого часу дала йому путівку в життя.

У 1904 р. вдова протоієрея Одеської Покровської церкви С. Серафимова в пам'ять про свого чоловіка передала до бібліотеки та музею Церковно-історичного та Археологічного товариства при КДА низку цінних джерел з історії церкви. Серед них церковні книги, видані в XVII – XVIII ст., опубліковані історичні роботи С. Серафимова, листи до нього архієпископа Димитрія (Муретова) та митрополита Макарія (Булгакова), портрети відомого теолога і мецената О. С. Стурдзи, священника Балтської Миколаївської церкви Феодосія Левицького та інші речі [10, с. 3, 4].

Таким чином, наукова діяльність протоієрея С. Серафимова була націлена на пошуки та публікацію документів з історії християнства та дослідження церковної історії в Північному Причорномор'ї. Важливе місце в його науковій спадщині посідають праці, присвячені життєдіяльності й науковому доробку архієпископа Гавриїла (Розанова). Він намагався продовжити розробку історичних сюжетів, розпочатих Гавриїлом, у яких пересікаються світська та церковна історія Півдня України. Вагому роль у процесі наукової діяльності С. Серафимова відіграла співпраця з Одеським товариством історії і старожитностей, на сторінках записок якого опубліковано переважну більшість його праць. Вивчення наукового доробку протоієрея є важливою складовою в дослідженні загальної наукової спадщини вищого православного духовенства Південної України. Перспектива подальших розвідок полягає в дослідженні науково-історичної діяльності православних архієреїв південноукраїнських єпархій кінця XVIII – початку XX ст.

### Бібліографічні посилання

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 37, оп. 2 а, спр. 484. ДАОО. – Ф. 93, оп. 1, спр. 3.
2. *Непомнящий А. А.* Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. А. Непомнящий // Укр. іст. журн. – 2003. – № 4. – С. 123–134.
3. Отчет Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1861 по 14 ноября 1862 года. – Одесса, 1863.
4. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1863 по 14 ноября 1864 года. – Одесса, 1865.
5. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1864 по 14 ноября 1865 года. – Одесса, 1865.
6. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1866 по 14 ноября 1867 года. – Одесса, 1868.
7. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1868 по 14 ноября 1869 года. – Одесса, 1870.
8. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1870 по 14 ноября 1871 года. – Одесса, 1872.
9. Отчет Церковно-исторического и Археологического общества при Киевской духовной Академии за 1904 г. // Тр. Киев. Духовн. Акад. – Т. 1, кн. 4. – К., 1905. – С. 1–34.
10. Письма иерусалимского патриарха Поликарпа к архиепископу Екатеринославскому Иову / С. Серафимов // ЗООИД. – Одесса, 1875. – Т. IX. – С. 384–389.
11. Письма Преосвященного Гавриила Розанова, первого в Одессе архиепископа Херсонского к протоиерею Серафиму Антон [овичу] Серафимову. Отд. 1: Письма из Одессы / Гавриил (архиєп. Херсонский и Таврический) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям (далі – Приб. к ХЕВ). – 1905. – № 7. – С. 239–248.
12. Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. – Одесса, 1868. – Т. VII. – С. 305–320.

13. *Серафимов С.* Заметки из архива Готфийской епархии в Крыму / С. Серафимов // ЗООИД. – Одесса, 1867. – Т. VI. – Отд. 3. – С. 591–595.

14. *Серафимов С.* Историческое описание Херсонского Успенского собора / С. Серафимов (прот.) // Приб. к ХЕВ. – 1881. – № 1. – С. 18–20; № 3. – С. 79–86; № 4. – С. 110–117; № 5. – С. 136–142; № 9. – С. 250–256; № 12. – С. 322–326; № 15. – С. 390–396; № 16. – С. 426–440; № 17. – С. 464–475; № 18. – С. 494–499.

15. *Серафимов С.* Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря / С. Серафимов (прот.) // Приб. к ХЕВ. – 1862. – № 3. – С. 145–177.

16. *Серафимов С.* Материалы для истории Херсонской епархии со времени учреждения ее 1873 года до нашего времени / С. Серафимов (прот.) // Приб. к ХЕВ. – 1873. – № 3. – С. 69–73; № 4. – С. 91–101; № 15. – С. 399–401.

17. *Серафимов С.* Новые известия о древней Сугдейской (Сурожской) епархии в Тавриде / С. Серафимов // Приб. к ХЕВ. – 1865. – № 4. – С. 161–181.

18. *Серафимов С.* Одесская единоверческая Покровская церковь / С. Серафимов (прот.) // Приб. к ХЕВ. – 1883. – № 9. – С. 226–232; № 10. – С. 249–253; № 12. – С. 304–317; № 14. – С. 352–364; № 18. – С. 835–855; № 24. – С. 1117–1141.

19. *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей: моногр. / В. М. Хмарський. – Одеса, 2002.

20. Чемена М. Некролог о протоиерее Серафиме Серафимове / М. Чемена // Приб. к ХЕВ. – 1884. – № 7. – С. 215–227.

21. *Яковлев В. А.* Протоиерей Серафим Антонович Серафимов / В. А. Яковлев // ЗООИД. – Одесса, 1886. – Т. XIV. – Отд. 3. – С. 804–806.

*Надійшла до редколегії 20.10.2011*